

Az arc nyíltságával...

Gondolatok a könyvtárban

Csaknem öt esztendeje annak, hogy 1970 nyarán a *Korunk* készülő szeptemberi számába lefordítottam Kerényi Károly német nyelven írott, költőien szép Vergilius-tanulmányát. A fordítás elkészülése után, a szerző kérésére, elküldtem egy másolatot, s alig telt el két hét, a következő levél érkezett:

Ascona, 1970. 8. 13.

Kedves Ritoók János,
hálásan és sajnálkozva köszönöm meg fáradságát, amelyet „Vergilius“-om fordítására fordított, amelyet megkaptam, átdolgoztam, s egyúttal küldöm vissza, külön, ajánlva.

Hálásan, mert ez a fáradság nagy volt, és sajnálkozva, mert végső célja — egy olyan fordítás, amely már nem is fordítás — úgysem volt elérhető. Azért kérem, hogy okvetlenül írják oda: „Németből fordította...“ Ha az életem nem volna annyira előrehaladott, külön megírtam volna az Önök számára magyarul is. Minthogy az, amit németül írok — kényszerűségből —, nem magyar, hanem német írásmű, s nemcsak száraz tudományos próza (hogyan is lehetne?), a fordítás nehézsége kétszeres: tudományosnak és irodalminak is kell lennie. Elismerem, hogy e cél érdekében mindent megtett, s a módosítások, amelyeket beléírtunk (feleséggel együtt) a szövegbe, a szó alapértelmében óhajtának javítások: nem korrekciók, hanem meliorációk lenni. Adott esetben — matematikailag beszélve — ezek száma bármekkora lehet. Nem mintha a fordítás nem lett volna jó, hanem azért, mert nincs fordítás, amely nem lehetne jobb.

Nagyon hálás volnék, ha vagy különnyomatokat (nem túl nagy számban), vagy példányokat tudnának küldeni, hogy hazai régi barátainak és tanítványaimnak elküldhessem őket. Ezekért is fogadja előre meghatott köszönetemet! Igazán lekötelezett híve

Kerényi Károly

A második világháború óta Svájcban élő (azóta már elhunyt) neves klasszika-filológus levele mellett ott volt a fordítás elküldött másolata is az említett „meliorációk“-kal: olyan — főleg igei és melléknévi — szinonima-módosításokkal, amelyek révén a magyarra átültetett szöveg hívebben simult a benne foglalt mondanivalóhoz, s ugyanakkor hívebben felelt meg a német nyelvű eredetinek. Ezekre a módosításokra visszaemlékezve, még ma is úgy tűnik, mintha mindegyik „példa“ egy-egy apró műfordítói-stilisztikai elemzést tartalmazott volna saját szótest mivoltában, mintegy ismételten bizonyítván számomra a szövegjobbító változtatások önmagukért-érvelésével, hogy valóban „nincs fordítás, amely nem lehetne jobb“, és ebben a konkrét esetben pótolván azt — itt tágiusuk ki hirtelen a kört —, aminek hazai műfordításunk mindenkor hiányát érezte, s érzi ma is: a gondos, hozzáértő, esztétikai és erkölcsi szempontból feddhetetlen kritikai viszonyulást a lefordított irodalmi műhöz.

Rendszeres műfordításbíráló a romániai magyar irodalomban sosem volt, s a közeljövőben sem várható gyökeres változás. Olyanok is a fordítások — mondhatná bárki, mégpedig joggal, aki az utóbbi évtizedekben akár a sajtóban, akár a könyvkiadóknál megjelent tolmácsolásokat valamelyes figyelemmel olvasta. A „tisztelet néhány kivételnek“ udvariassági formula néhány számjelzőjét indokolt fukarsággal kell mérnünk, ha a stilisztikai egysíkúságra, a szókincs-(szinonima)szegénységre, a mondattani görcsösségre, sőt a súlyosan téves fordítási meg-

oldásokra (leiterjakabokra), egyszerűen a nyelvi képlékenység és a tolmácsolási hűség hiányára gondolunk. A „mellékesnek“ felfogott és irodalmi konjunktúrális helyzetektől vagy szubjektív esztétikai indíttatásoktól függetlenül készült fordítások összeférclői elé szerkesztők, kiadói lektorok, szövegösszehasonlító és kritikusok nem állítanak magasabb mércét (pontosabban: alacsony mércét állítanak!), ezért aztán a hosszú évek folyamán felgyűlt herculesi munkát ezeken az augiaszi tereken ma már senki sem vállalja. Persze, ne essünk végtetekbe, s ne fessünk mindent feketére, hiszen mégis vannak biztató kivételek, ezért az általános kép nem jelenthet kizárólagosságot.

Ha már bíráló hangon kezdtük, említsük meg először is azt a fordításkötetet, amely szerintünk az utóbbi esztendőkből a mélypontot jelentette. A romániai német elbeszélőket bemutató válogatásról van szó*, amely a közelmúlt hazai német prózáját lett volna hivatott bemutatni a magyarul olvasó közönségnek. Nézzük meg ezen a kirívó példán, mit is kifogásolhatunk a *válogatásban* és a *fordítói munkában*.

A kötet tizenkilenc szerző negyvenkét prózai írását tartalmazza mintegy 270 könyvlapnyi terjedelemben. Felmerül mindjárt a válogatás kérdése: olyan „keresztmetszet“-tel van itt dolgunk, amelynek eredetiben (vagyis németül) lehetséges volna a megjelenése, a nagy karolást indokolni lehetne sok érvel, ám nincs mit keresnie egy olyan kötetben, amely mégiscsak a megállapodott, *kikristályosodott* értékeket hivatott bemutatni egy más nyelven olvasó rétegnek? A kötet szerzőiről készült jegyzetek aztán megkönnyítik a választ, hiszen azt olvashatjuk bennük, hogy egy bizonyos író — a maga anyanyelvén is! — „ritkán közölt, emlékirataiból néhány részlet... jelent meg“, a másikkal pedig egyetlen, mégpedig verseskötete látott napvilágot... Világossá válik tehát az előbbiekből, hogy a *sokat markol* — *keveset fog* csapdájába esett a válogató, amikor széles körképet akart adni. Hogy aztán egy-egy írótól *mi* és *mennyi* került be a kötetbe, az bármely antológia esetében vita tárgya lehet, itt elismerhetjük az egyéni ízlésnek vagy stíluspreferenciának azt a jogát, hogy ésszerű határok között érvényesüljön; ennek vizsgálatára tehát nem térünk ki.

Ami a fordításokat illeti, be kell vallanunk, hogy olvasásuk idején kissé zavarban voltunk. Egyes döccenők, homályos, nehezen érthető vagy néhol éppen-séggel érthetetlen részeknél kénytelenek voltunk levenni könyvespolcunkról az illető író kötetét vagy a *Worte und Wege* című antológiát, hogy a német eredeti alapján tisztázhassuk a kérdéses passzusok értelmét. Íme, néhány eredmény (a példák végén adjuk a fordításkötetre utaló lapszámokat):

— Egy negatív szereplő indokolatlan heveségű kitöréssel így szól az első személyű főhőshöz: „*Szarházi naplopó!*“ Gyanús volt ez a jelző, s utánanézünk az eredetiben, ahol ez áll: „*Faulenzer, dreckiger.*“ Az első szó valóban naplopót jelent, a második azonban — ennek hátravetett, nyomósító jelzőjeként — lehetne: átkozott, istentelen, mihaszna, szégyentelen, vagy bármi más — a fordító használta kifejezés kivételével. (111.)

— Egy hős gyermekkorát idézi fel emlékezetében, és „... Fülében zsongott a kos tompa bőgése, a bárányok éles *mekegése*...“ Itt már fel sem lapoztuk az eredetit. (135.)

— Az egyik helyen azt olvastuk, hogy a kábelgöngyöltő gép egyik alkatrésze elpattant, ugyanis túlhevítették a *forrasztás*nál. Ellenőrzéskor kiderült, hogy a német szerző műszaki tudásával nincs baj, ő helyesen írta: *Schweissen* (hegesztés). Ami egészen más. (142.)

— Ruhavásárlás: „Fuvola úr érezte, hogy a ruha *ityeg-fityeg* rajta.“ Mi úgy mondanók, hogy *löttyög*. (201.) Ugyanez a szereplő „a szükség parancsára belépett a boltba, a *reménytelen küzdelem* porondjára“. Az eredeti *aussichtsloser Kauf*ról, vagyis *kilátástalan* (kevés eséllyel kecsegtető) *vásárról* (vásárlásról) beszél. (202.)

— Az egyik főhős a temetési szertartás után eloldalog az épület mögé. Hogy miért, azt nem árulja el a szerző, de amikor visszatér: „Johann bácsi ragyogóra suvikszolt cipőjén sárga *csöppek* csillogtak.“ Itt *göröngyök*, *rögdarabok* szerepelnek... (250.)

— Egy másik elbeszélésben aztán még különösebb dologra bukkanunk. A mesélő sárga üvegből készült, vastag falú, hajónak nevezett hen-

* Valaki tüzet kér. Ferencz László válogatása és fordítása. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

gerből szemléli a körülötte zajló vízi életet. Természetes volna, hogy a sárga üvegen keresztül a kékes vizet zöldnek lássa (ezt még az iskolában tanultuk, fénytan órán), s a szerző nem is téved. És a fordító? „A nap átvonul a szürkéskéék égen“-t (blaugrüner Himmel — 255.), vagy pedig „a szürke ég mögül felkelő nap“-ot fordít (grüner Himmel — 256.). Vajon a grün (zöld) és a grau (szürke) némiképp hasonló hangzása tévesztette volna meg? Itt eszünkbe jut, hogy előbb szürke galambokat olvastunk (134.); igaz, hogy itt az eredetiben a barna szín szerepel.

Most sajnos abba kell hagynunk — helyszúke miatt — a (még hosszan tovább sorolható) példák idézését, s lemondunk minden további értékminősítő következtetés levonásáról is.

Érthető tehát, milyen felüdülést jelentett, amikor az előbbtől gyökeresen eltérő fordításban olvashattuk Erwin Wittstocknak, a romániai német próza egyik klasszikusának novelláit.* B. Fejér Gizella első nagy regényfordítása és (ritka) folyóiratközlései alapján joggal várhattuk azt, hogy a Wittstock-novellák reális történetekbe burkolt erkölcsi példázatait kellő hajlékonysággal és stílusérzékenységgel szóalattja meg magyar nyelven. Nem csalódtunk, mert kitűnően, már-már túlzott fordítói alázattal oldotta meg látszólag — de csak látszólag! — könnyű feladatát. Fordítói „alázata“ meglátszik néha a mondatszöves bizonyos merevségén, aminek oka az eredeti szöveg egészen pontos követésére való törekvés. A grammatikai lapszusoknak nevezhető, kevésbé sikerült megoldások száma azonban csekély, ezért bátran nevezhetjük e kötetet a hazai műfordításirodalom egyik sikerének.

Hasnólni véleményünk alakult ki a kolozsvári román író, Augustin Buzura 1970-ben *Absenții* címmel megjelent, írószövetségi díjas regényének magyar változatát olvasva**. Pedig milyen bonyolult feladat elé állította a fordítót a fiatal kutatóorvos megbomlott lelkivilágának többszűk önelemzését tartalmazó mű! A szakmai téren és magánéletében kényszerűen elviselt kudarcok nyomán Mihai Bogdan, a főhős kusza lidércalom-létét elemzi labirintusként kanyargó, kiüttlanságba vesző, lázas gondolatfűzéssel, s a nemzetközi életre történő homályos utalásoktól az önmaga elé dűnnyögött népdal- vagy gyermekmondókaszerű szövegbetétekig számtalan olyan rész van, amely ugyancsak próbára tette a fordítót. Am Kolozsvári Papp nemcsak a román nyelv tűzetes ismeretéből vizsgálzik jelesre, hanem a beleérzés, a belülről való tolmácsolás ritka képességéről is (ezt már előző, Zaharia Stancu-fordítása is bizonyította). Eppen a jeles teljesítmény miatt kár, hogy a körültekintő kiadói szövegösszehasonlítás, a kívülülről látó lektor gondosabb munkája hiányában könnyen elkerülhető „szeplők“ maradtak itt-ott a különböző fejezetekben, amelyek nem rontják ugyan az összképet, de épp a szövegkörnyezet szépsége láttán hatnak néha zavaróan.

A magyarországi olvasó tehát igényes fordításban kaphatta kézhez a jelenkori román próza egyik jelentős alkotását. Nem mondható el ugyanez arról a kétnyelvű válogatásról, amely a román költészetet mutatja be a német közönségnek***. Az NSZK-beli versszerető olvasónak a népköltészet egyes darabjaitól és Arghesitól kezdve a fiatalabb nemzedékek képviselőiig valóban reprezentatív válogatást ad a kötet, értelmi hűségben skrupulózus pontossággal tolmácsolva minden sort, minden egyes metaforát, de — szabad fordításban, a ritmus- és rímkötöttségek tudatos lerázásával! A román irodalomban jártas válogató-fordító (előszavában Anatol E. Baconsky és Șt. Aug. Doinaș tanulmányaira, Dumitru Micu és Nicolae Manolescu németül is megjelent irodalomtörténetére hivatkozik) sommás utószóban utal arra, hogy a szöveg filológiai pontosságát tűzte célul maga elé, hogy „ad verbum valamiképpen összhangba hozza a német nyelv szellemével“. Olyan túlzott szerénység ez, amely — mondanunk sem kell — a legfontosabbtól: az esztétikai élvezettől fosztja meg az olvasót. Érthetetlen módon, hiszen ha viszszagondolunk a német műfordítás évszázados hagyományaira, a világirodalom klasszikusainak egyenértékű tolmácsolásaira, az UNESCO évi jelentéseiben tükrözödő eredményekre, amelyek mind azt igazolják, hogy az NSZK-ban kitüntetett figyelemmel követik a külföldi irodalmak java alkotásait, azt kell kérdeznünk, mi haszna lehet ma egy olyan antológiának, amelynek fordításai bár tartalmában híven visszaadják az eredeti minden árnyalatát, formai tekintetben végül mégis-

* Látomás. Válogatta és fordította B. Fejér Gizella. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

** A kintiek. Fordította Kolozsvári Papp László. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1974.

*** Moderne rumänische Gedichte. Eine Auswahl. Rumänisch und deutsch. Übersetzt und herausgegeben von Markus Lakebrink. Philipp Reclam jun. Stuttgart, 1973.

csak nyersfordítások maradnak, olyan csonka szövegek, amelyekből éppen a legfontosabb, a *vers* hiányzik.

Hogy miként lehetséges egy hasznos, szerepét méltó módon betöltő lírai antológia megszerkesztése, arra bizonyosság a romániai magyar költőknek Salzburgban, Szépfalusi István válogatásában és életrajzi-könyvészeti jegyzeteivel megjelent német nyelvű kötete*. Tíz költőt tizenegy ausztriai és romániai német műfordító mutat be — tudomásunk szerint első ízben németül! —, ez tehát a nagykorúsodás korszakába lépett hazai magyar líránk első kipillantása Európa tágabb terei felé. Sütő András az olvasót köszöntő szép előszavában frappánsan így fogalmaz: „[a költők] nem függően mögül: arcuk nyíltságával fordulnak ismeretlen olvasóik felé. A tekintetnek azzal a bizalmával — óhajával és sürgetésével is —, amely népeket és kultúrákat nem képes egymás *főltt*, csak egymás *mellett* látni...“ Éppen ezért dicséretes ez az úttörő vállalkozás, mert célja: más költészetek *mellett* láttatni líránkat, néhány tucat verset bekapcsolni az európai irodalom élő áramkörébe.

Ez esetben is beszélhetnénk egyéni ízlésről és arányérzékéről a válogatásban, egyes neveket kicserélhetnénk másokkal, ám ez mit sem von le az *egész* értékéből: Kányádi Sándor *Fától fáig* című versének az eredetivel „összetéveszthető“ átültetése (Paul Kruntorad), Hervay Gizella verseinek nyelvi simulékonyssággal megoldott fordításai (Anemone Latzina) avagy Lászlóffy Aladár *Az alexandriai könyvtár égése* című költeményének rohanó gondolatritmusait megőrző tolmácsolása (Martha Szépfalusi) azt mutatják, hogy a fordítógárda azonos hullámhosszon *igyekezett* és *tud* hírt adni erről a költői világról. S ha néha elvesznek is egyes sajátos színek, és a *dézsából Eimer* (veder), a *hajbókolból Verbeugung* (meghajlás), a *szusszanásból Atemzug* (lélegzet) lesz; ha Szilágyi Domokos „álomba lassúdo rettenet“-e körülményes szófűzéssel így hangzik: *erfüllt von Grauen, das langsam zum Traum sich verliert* (telve rettenettel, mely lassan álomba vész); ha a játékos alliterációk megismétlésének nehéz feladata meg is haladja olykor a fordítók erejét: ez elvértve jelentkezik egy-egy homályfoltként.

Végül szóljunk arról a kötetről, amely az utóbbi évek legkellemesebb meglepetése volt: Petőfi verseinek német nyelvű lipcei kiadásáról.** A kötet 83 fordítást tartalmaz, köztük olyan versekét, mint a *Reszket a bokor, mert, A XIX. század költői, Egy gondolat bánt engemet, A nép nevében, Szeptember végén, Minek nevezzelek, Föltámadott a tenger, Forradalom, Szeretlek, kedvesem* — s a múlt századtól kezdve nagy számban készült és nemegyszer hű képet adó átültetések után is vállalva a feladatot, Steiner a gondolati-formai megoldások tekintetében párját ritkító eredményt mutat fel, ami nem mondható el túl gyakran a magyar klasszikusok műveinek idegen nyelvű tolmácsolásairól. Nagy érdeme, hogy átmenti a német változatba Petőfi természeti képeinek friss egyszerűségét, megőrzi a sorok zeneiségét, eredeti ritmusát, s alig találkozzunk olyan megoldással, mint amikor például az adott szótagszám arra kényszeríti, hogy rövidítésekhez vagy sorok közötti értelmi „átvetéshez“ folyamodjék.

„Will der Baum sein, bist du seine Blüte. / Bist du Tau, will ich die Blüte sein“ — olvassuk nála, s aki a dallamot is ismeri, immár német *lied*ként énekelheti azt, hogy: „Fa leszek, ha fának vagy virága; / Ha harmat vagy, én virág leszek...“ S ha ezeket az anapesztusokat olvassuk: „Noch blühen die Blumen der Gärten im Tale, / vorm Haus ist die Espe noch herrlich belaubt. / Doch sieh in der Ferne des Winters Signale, / schon trägt das Gebirge ein schneeiges Haupt!“ — szinte német nyelvtudás nélkül is megérteni véljük, hiszen megzendülnek bennünk az ismerős sorok: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok...“

Az érzékeny lelkű költő-műfordító hódoló tisztelete ez egy másik nép nagy klasszikusa előtt. Igen, csakis így lenne szabad *egymás mellett* láttatni két nép irodalmát. Hogy a költők mindig arcuk nyíltságával (verseik eredeti szépségével) fordulhassanak ismeretlen olvasóik felé.

Ritoók János

* Neue Siebenbürgisch-ungarische Lyrik. Ausgewählt von István Szépfalusi. Otto Müller Verlag. Salzburg, 1974.

** Das Meer hat sich erhoben. Übertragen von Gerhard Steiner. Insel-Verlag. Leipzig, 1973.

A bölcselő öröme

Nem nehéz kitalálni, huszonöt-harminc év múlva az irodalomkritika, ez a kipróbált műfaj, az általa jelentősnek tartott új műveket mint az új ezred új stílusának első aratását üdvözli majd, míg napjaink irodalmát — abból a perspektívából — igen egyszerű lesz a „fin de siècle“, sőt „fin de millénaire“ fogalmainak pincéjébe sülyesztenie.

Nos tehát, ha már a naptári fordulókat úgyis, öntudatlanul is, mint az idő cezúráit fogjuk föl, fordítsuk figyelmünket most egy még jelentősebb forduló felé. Tudjuk, hogy az emberiség naptárai ősidőktől fogva kétfajta időt mértek: a földi időt — alapja a Föld Nap körüli keringése — és a világidőt, amelynek alapja a Naprendszer ekliptikán való mozgása. Egy világhónap (2160 év) az az idő, amely alatt a Nap áthalad egy csillagképen, tizenkét világhónap pedig — a teljes Állatkör befutásának ideje — egy világesztendő (Arisztotelész „nagy éve“).

Az 1962-es évvel a Nap, és vele a Föld, nemcsak egyik világhónapból a másikba lépett át — a Halakból a Vízöntőbe —, hanem a nyárból a télbe, egyik világvégéből a másikba. Olyan forduló ez, amilyen legközelebb huszonhat-ezer esztendő múlva lesz, ennyi egy világvég tartama.

Ez a twopence-csillagászzkodás (hiszen ennyire éles határokat nem lehet vonni) nemcsak arra jó, hogy leomssuk az itt tárgyalt költők homlokáról a még oda sem ütött „századvég“-stigmát; azért is kényelmes, mert így biztató választ kapunk arra a kérdésre, hogy „hányat is mutat voltaképp korunk civilizációjának toronyórája“. Mint tudjuk, minden kornak megvan a maga reprezentatív egyéniségtípusa. Úgy hallom, a most következő világhónapé a „személyes Énjét újra kitágító, a teljes Kozmoszt megragadó új embertípus“ lesz. A következőkben, a fenti gondolat jegyében, 1974-es kötetek apropóján, három költőről esik szó; a közös év véletlenének, természetesen, semminő befolyása nem volt az írás alapvető szempontjaira nézve.

Annak az embernek a tudattalan biztonságérzete, aki úgy képzelte, a talpa alatt föld van, és bármeddig hatolna is lefelé, akár az idők végezetéig, ásója mindig szilárd anyagba hatolna — ez a fajta biztonságérzet eltűnt, amikor kiderült, hogy egy keringő vacak hord a hátán bennünket. Hosszú idő telt el,

ameddig a lélek fenekén félszegűszöként lappangó újfajta bizonytalanság átadta helyét a világhöz szerves összefüggésben kötődő lét érzésének, egy tágabban értelmezett otthonosság s a természet, lélek és szellem egysége tudatának. Ezt nevezzük makropszichének.

Költőinknél, akiknek megadatott egy új világév első költőinek lenni (bemutatókötetek: Lászlóffy és Szilágyi 1962, Palocsay 1966) — ez az „új otthonosság“ már nemcsak külső jellegű, mint Adynál (az ember-agy ezernyi fényes csillagra kitézőt lobogói) vagy József Attilánál („jó gépen tovább szállanak a művelhető csillagokba“), bár hasonló fogalmazással pl. Szilágyi Domokosnál is találkozzunk: „benépesítjük az engedelmes úrt, / mosolyaink kezese bolygókon sétálnak.“ (*Alom a repülőtéren*) A stílus, persze, még nem az igazi, mint az alábbi idézetben sem, itt viszont az emlegetett újfajta kozmoszhoz-viszonyulás úgyszólván már tiszta formájában áll előttünk: „Amolyan hatodik érzék működik bennem, amíg alszom: mint valami antenna, amely fölfogja az anyag üzenetét. Közelebb kerül hozzám a Föld, és közelebb kerülnek az égitestek. Elhelyezkedem a világban; elhelyezkedem az anyag megjelenési formái között; szolidaritást vállalok velük. Hajnalonként érzem, amint átfordul a Föld, hogy odatartson a Nap elé, hogy fölmúttasson — mit tudom én, talán hogy dicsekedjék velem.“ (Szilágyi Domokos: *Himnusz a holnaphoz*)

„Néhány pillanat és / ím, világgá válok“, olvassuk Lászlóffy Aladár első kötetének záróversében, lejjebb pedig: „Itt e koponyában / mindennek lesz helye.“ *A Szövetségek* kötetben, *A repülőgép lezuhanása* című vers 18. gondolata: „A földgolyó hatalmas sisakjába bújtatom a fejem, jobbról és balról Afrika és Dél-Amerika tapad arcomra, fülemre. Éppen ilyen őszi délutánba látok ki a Csendes-óceán üvegén. Mint párás ablakon a cseppek, a viharok lefutnak állomhoz...“ Ugyanitt: „Most zuhanok vissza együtt a Clara-hurrikánnal, a ruhák, a rongyok, a felkavart házak, a por, a leoldott sátrak szomorú mozdulatával.“ *Az Information* című versben:

AZ ÉJSZAKA TISZTÁN BORÍTTJA
NAGY KOPONYÁJÁBA
A FÖLDET, MELY SZEMGOLYÓ A
MINDENSÉG
IDEGZETÉN.

Lászlóffy alapvetően kozmovitális gon-
jolkodású költő („Mint védőöltözék az
úrhajósnak, kell nekem az élet, hogy
kiszállhassak a világmindenségbe“),
természetet, történelmet, szellemet orga-
nikus egységben felfogó és szinoptiku-
san feldolgozó elme, aki tudja, hogy „A
Földön, ezen a magától faragott ördög-
golyón egymásban s egymásból kivehe-
tetlenül keringenek a korszakok gömb-
jei“. Az idézet a *Bronzkori temető*
című versből való, ugyancsak a *Szö-
vetségekből*, mely mindmáig a költő leg-
jelentősebb verseit tartalmazó kötet.

Lászlóffy *az idő világpolgára*, az az
embertípus, akiből már hiányzik Pascal
elfogult, gátlásos áhítata. (Pascal: „Ha
látom, hogy elmerül az én kis életem
a múlt és a jövő végtelenségében, hogy
milyen kis teret töltök be a végtelen,
beláthatatlan térben, mely nem ismer
engem, és amelyet én sem ismerek, meg-
rettenek és elcsodálkozom, hogy miért
vagyok itt, és nem másutt, hiszen sem-
mi ok sincs rá, hogy itt legyek, és ne
másutt, hogy most éljek, és ne máskor.“
Azért idéztük ezt a szöveget, mert a stí-
lusa is olyan, mintha egy XVII. század-
beli ellen-Lászlóffy írta volna.) A világ-
gal való bensőséges-otthonos kapcsolat
feltételezi az idővel szembeni elfogulat-
lan magatartást is — „Minden arc köré
odaképzeltetek minden kort.“ — „Az
egyházak egyesültek. Megfeledeztek a
kopernikuszi világmérvől. Az emberek
hazajöttek Amerikából. Többen, mint
egy kalapot, visszatették a fejüket, s
felálltak a vérpadokról. Huszék léleptek
a máglyárol.“ — „A népek visszaban-
dukoltak Ázsiába, s eltűntek az erdők-
ben. Elszéledtek, visszabújtak a barlan-
gokba. Egy idő után nem gyűjtöttek tü-
zet sem, nyersen ették a húst.“ (*Infor-
mation*) Vagy: „Kiszállok menet közben
a kortársi liftből.“ (*Férfiak*) Az első
kötet utolsó sorai: „A jövő tüzében /
foszforeszkál részem.“ Vagy lásd a *Li-
liomok* című verset. És: „az őszi Európa
visszasüt KÉTEZERRE.“ (*Gyertya*) Ez
utóbbi idézet a *következő ütközetből*
való. A kötet, az ezelőttihez mérve, nem
jelent újabb állomást ezen a pályán,
még csak új szakaszt sem; a költő vo-
nata a régi megállóban vesztgel, bár
igaz, hogy befűtve. Valaki azt kérdez-
hetné: no és hát kötelező a költőnek
folyvást és folyvást továbblépnie? Nem
igazságtalanság-e így beszélni arról a
kötetről, amelyben olyan versek vannak,
mint az *Atom a létra alján* vagy a *Régi
állomáson*, amelyek a kikezdetlen
tökéletesség méltóságát viselik maguk
körüli auraként; arról a kötetről, amely-
ben szép számmal találunk olyan soro-
kat, mint *Az én elfordított fejem* vagy
az *Exegi monumentum* fináléja (mely

utóbbi most példa gyanánt idézzük: a
költő nemcsak a nagy kozmikus össze-
függésekre nyitja szemét; ime: „Egy al-
mában benn a keményre / gyúrt hó
őrizzen engem. Úgyis négy vagy / hat
vagy tizenkilenc kis szívem van, / ép-
pen egy öklömnnyí fehérbe való mag-
ház.“) Egy olyan kötetről, amelyben a
költő ember és történelem és szellem
iránt érzett felelőssége (lásd csak az
Erasmus sírját és A *következő ütkö-
zetet*) semmivel sem lanyhább, mint
bármikor — lehet-e így beszélni egy
ilyen kötetről?

Az ám, de aki az *Informationt* írta,
a *Bronzkori temetőt* és mindenekfölött
A repülőgép lezuhanását, attól ilyen
gondolati építményeket várunk.

„Leszálok, az egyenként elmerült
személyek után az idő esőibe“, írja
Lászlóffy. A vállalkozás olyan, mint a
Szilágyi Domokosé is; lásd *A láz en-
ciklopédiáját*: fölfele a világtörténelem
épületében, a tej-, úr- és földillatú
földszintről föl, közben különös farsangi
menettel fut össze az ember, a társaság
élén Villon.

Lászlóffy sóhaja („Ó, ha nem zavarna
meg folyton saját emlékeim bagázsa,
melyet letenni nem lehet, akár a szívet“)
itt érintkezik Szilágyi fölmordulásával:

*Mit akartok? örült bagázs!
fejetekre csak újra bajt?
menjetek vissza! föld alá!
trágyázní tovább a talajt!
Mit akartok? örült bagázs!
hisz ez a világ semmiték!*

A gesztus talán nem véletlenül azo-
nos azzal a másikkal, amivel egy
Brecht-versben találkozunk, ahol a „jó-
isten-féle potya-hotelben“ (*In des lieben
Gottes billigem Salon*) hangzik el a szó-
zat:

*Indulás most a pokolba!
És ne égjen több szivarparázs!
Lóduljatok poklom fenekére!
Mars pokolba, az egész bagázs!*

(*Mahagonny-énekek*, Gergey Gábor
fordítása)

A költészet annyiban hasonlít a zené-
hez és az utazáshoz, hogy általuk a tu-
datállapotok olyan gyors váltakozása
valósul meg, mint máskor soha; vers-
olvasáskor mintha utaznák a lélek, és
az általa ekkor megtett út sokkalta
hosszabb, mint egyéb pillanataiban. Va-
léry *Eupalinosában* Szókratész a szikla-
darabot, amelyet a tenger hosszú idő
alatt szoborszerűvé formált, összeveti
egy szobrász művével, és kifejti, hogy a

tudatos alkotások a lélek természetes lassú útjának megrövidítéseként foghatók föl. — Tudjuk, hogy a szellemfejlődési hullámokkal mindig együtt jár a valóságlátás egy új mozzanata (Wölfflin). Egy új korszaknak nemcsak újfajta világlátás felel meg, hanem új minőségű érzések is. Szentkuthy Miklós ír valahol arról, hogy az érzelmek éppúgy fejlődnek, mint a technika alkotásai. Például a IX. *szimfóniában* megfogalmazott öröm és a mai örömrzés úgy viszonyulnak egymáshoz, mint az attelage à quatre és egy modern luxuskarosszéria. De ugyanez állhat, nyilván, bármely egyéb érzelmre is. Szilágyi Domokos *Mazsek balladájában* az a költő mondja, hogy „Végig Világ utca hosszában / tessék befáradni hozzám“, akiről azt is tudom:

...ha már kinőtt minden ruhát,
meztelenül borzong a végtelen partján
még fölzárkózik mögé a világ.

Ezért „fáradok be hozzá“, ezért bírom ebben a költőben, és hiszem úgy, hogy az újfajta és általam talán még ki sem próbált érzelmek hatnak a verseiben. A költő egy lépéssel előttünk jár — ő a Psychopompos, a Lélekvezető.

Nehéz volt elképzelni, mi következhet még két olyan kötet után, mint a *Garabonciás* és *A láz enciklopédiája*. A *Búcsú a trópusoktól* azután fölülmült minden várakozást, nem okozott csalódást a *Fagyöngy* sem, és a *Sajtóterkezet*, a költő válogatott verseinek kiadása a legjobb verskötet marad azok közül, amelyeket nálunk kiadtak. (Egyetlen verset hiányolunk ebből a válogatásból: *A császár halálát*. Ugyanakkor kimaradhattak volna belőle az olyanok, mint a *Gagarin*.) A *Felezőidő* nem mérhető a költő egyetlen kötetéhez — még az elsőhöz sem, amelyben ott a *Halál árnyéka*-ciklus. Pedig magas cében indul a *Felezőidő* is: „Anyám, midőn világra hoztál, / apogatva is megátkoztál! / Dühös bömbölésem hallgatva / meg-elátkoztál apogatva!“ De ez a hang már a vers végére olyan közhelybe fullad („S miért szültél velem halált!“), ami már a század elején is paródiaszámba ment (Karl Kraus: „...Sie einem toten Kind' das Leben gab“), s a költőnek csak a kötet néhány pontján sikerül megtalálnia a kezdeti hangot. Maradandó versek az *Éj és csend*, a *B-A-C-H*, a *Sorok egy tébolyda falára*, az *Észak*, a *Felezőidő* és a *Zuboly*.

Tulajdonképpen igazságtalanság is volna elvárni a költőtől, hogy mindig oly alapjaiból forgassa föl a lelkét, mint a *Búcsú a trópusoktól*-ban. A költőnek

is pihennie kell, és főképp: megadatott neki a kísérletelés joga. Nem sikerülhet minden kísérlet, másrészt pedig még korántsem fejeződött be; ki kell várunk a végét. A könnyed szellemeskedés és elegancia, a tüntető, provokáló rimaszózat stb. itt még nem bizonyultak egy új szintézis megbízható elemeinek. Egyelőre.

A *Fagyöngy* című kötet fele a Palocsay Zsigmondé, de a „maga részét“ persze nem lehet különválasztani aszerint, hogy mely verseknek a kiadói értelembe vett szerzője.

Az őstörténet egyik rejtélye, hogy gazdag és erős népek hatalmas városokat építettek, egy ideig laktak benne, azután — minden érthető ok nélkül — elvonultak valamerre, otthagyták a várost templomaival, palotáival a puszták közepén. Mintha hirtelen megőrültek volna. Valahogy erre emlékezett az, ahogyan Palocsay Zsigmond vonult ki a költészet oly fáradságosan összehordott városából. Imponáló az a bátorság, amellyel — a hatvanas évek elején — nemet mert mondani minden lírai közhelynek. Saint-John Perse szavaival mondhatná: „És mi már sohasem érthetünk egyet azzal, ami volt“ (*Szelek*), és ugyanitt: „Mindent előről kezdeni. Mindent előről mondani. És a tekintet kaszáját minden vagyonunk fölé!“

De persze, a tekintet kaszájának bármily élessége sem lenne elegendő ahhoz, hogy a költőben — pusztán, mert új utakon jár — az új szellem reprezentánsát lássuk. Két dologra kell itt emlékeztetni. Az egyik: Palocsay nyelve nem is nevezhető emberi nyelvnek — sokkal közelebb áll magához a nyelvbenem-foglalt gondolkodás architektúrájához, sőt a gondolatelőtti belső érzékelés logikájához. Az emberi nyelv fogalmak lineáris rendjébe, szukcesszív sorba fűzi a gondolatokat, holott a gondolkodás is olyan, mint az ementáli: nem homogén, rések, üregek vannak benne. A Palocsay-beszéd primerebb — nem primitív — közelebb áll a világhoz: az alatt van, amit mi valóságnak nevezünk. Valóságatlatti.

Talán ebből a primer, a lét ősfokához közel álló líraiságból fakad Palocsaynak az a sajátossága, hogy minden általam ismert költőnél (talán az egy Dylan Thomast kivéve) bensőségesebb viszonyban áll a természettel, és egyáltalán, magával a világgal. Palocsay azon kevés költők egyike, akik nem küszködnek az elmúlással; verseiből teljességgel hiányoznak a halálgravitációs örvények. Olvassuk el *A fekete gólyát*: nem más ez, mint a mulandóságban való fokozhatatlanul könnyű és bölcs megnyugvás.

Palocsay készen kínálja a párhuzamot versei és a tücsökdal között. A tücsökének az, amivel az ember izelítőt kap az örömeiből. Thoreau-t idézem: ami a tücsökdalból hangzik, az a „bölcesség, ami sohasem jöhet későn, — bölcesség túl sötét gondon, hűvös, ritka, érett, könnyű, őszies bölcesség, messze túl a heves tavaszon és a szenvedélyes nyáron“ (*Emlékezzünk a Vízöntővel a tél kezdődik*). „Az évszakoknak vége, mind elalszik, s mi énekeljük hozzá a bölcöldalt.“ — „Az évszakok változásától függetlenül ott ülnek a fűszálak tövén, és énekelnek nem változik, ahogy nem változik az igazság.“

Párhuzamot lehetne vonni *A lát enciklopédiája* és Palocsay poémája, *A Nagyelefant* között; ez utóbbi a költő egyik legjelentősebb, mintegy kvintesszenciális írása (annak idején igen gyatra kiadásban hozta ki az Ifjúsági Kiadó). Tér hiányában most foglalkozzunk mégis *A Vigasz Fája* kötetel (amiről mondjuk el rögtön, hogy a nálunk látott legszebb kiállítású verskötet — Deák Ferenc munkája). Itt van mindjárt az *Élőholtan* című vers.

A kritika és a szakértők nagy fanyalgással fogadták. „Ahab, az nem volt bálna! / az ember hibája, / hogy kinjárt-szomját / varrja valami börbe-szörbe: / nevezett: Földi Szörnybe; / ráölti aztán a FEHÉR / meg NAGY nevet.“ Pontos költői megfogalmazása annak a tételnek, hogy a tudatfluxusok ráirányulásukban konstituálják a szimbólumokat, kibontakozva rajtuk... S ha az ember „értelme karmait“ ráteszi a szimbólumra, „szigonyod beér a szívömlőbe, / s gőzeit kibömbölve / vele vész kinod a Szörnyvel (...) / helyetted szolgál a végességnek.“ Hogyan? „Követ utadon meg nem rohadva, / (...) gondoz lelkedben villó mécesst, / s valami kékes ernyőt tarthat, / ahol napozni nem akarnak / _____ sohase a győztesek.“

A kötet másik tengerész-példázata sem nyerte el a kritika tetszését. „Mentem, uram, mert mennem kellett“ — való igaz, hogy ezt így még köznapi beszédben sem ejtenék ki az igényesebbek. (*Kolumbusz imája*) De figyeljünk, mi jön utána: „s magamtól — jaj, de távol estem; / bolygó lelkem most megjelenem, / jer hát: topogj, tapogass, / nézz meg engem _____.“ E versében is (amely a végére illesztett, lényegileg nem oda tartozó rész ellenére is a kiszolgáltatott ember méltóságának nagy-monológia marad), mint aliquot hurokkal átszőtt egész költészetében a szavak visszaverődő, lecsengő, egymást átfedő jelentésudvara egészen sajátos hangula-

tot hoz létre. — Palocsay új kötete mentes az előbbieket legtöbb gyengeségétől, amelyekben sokszor igen nagy volt a vers belső rétegei közötti surlódás, másrészt pedig fenyegetett néhol a lezáratlan szó-sorok kockázata, ahol is a szöveg végén levő úr visszahat a szavakra, s a *regresszív asszimiláció* rájaga meg a verset. A *Vigasz Fája* jelentős állomása a Palocsay költészetében végbemenő intellektualizálódási folyamatnak. A költő értelme mélyebb harmóniák rétegei felé fordul, újabb verseiben a költészet egészében feltáratlan lehetőségeit próbálja ki: gondolunk az időközben megjelent *Éjjeli heliogramra*, a *Hangyabolyonra*, a *Szélbántón a Földi Szelleme*. De ez már a következő kötetre tartozik — amelyre nézve garancia ez a mostani.

Ha a három költő verseiben azt a „kifogalmazhatatlan zónát“ keressük, ami nem más, mint olyanfajta tudás, amit nem bírtunk korábban, vagyis ami nem tudás valami más felől, hanem maga a tudás teljessége, akkor a következőket állapíthatjuk meg: ez a zóna, mag, erőtér Lászlóffynál a versen kívül van, Szilágyinál a versen belül és Palocsaynál egyenletesen, elektronfelhőszerűen szétoszolva a versben. A versek dinamikája Lászlóffynál centrifugális, Szilágyinál centripetális, Palocsaynál szórt. Ha valaki abból indulna ki, miszerint a létezés tulajdonsága („minden dolog legdöntőbb tulajdonsága, hogy van“), levonhatná a következtetést, amelynek értelmében a „nagy-nagyobb“, „hullámzó-hullámzóbb“ stb. analógiájára mondhatjuk, hogy van létező és létezőbb. Továbbmenve, az érzékszervek csak bizonyos tartományokban való használhatósága feltételeznél, hogy az ember számára ugyanígy csak az adott értékek között létező van. Vagyis, ha valaminek a létezési indexe túl kicsi, az számunkra nem létezik eléggé, szubzisztens — szemben a túl intenzíven létező szürzisztens dolgokkal. Ebben az értelemben hasonlíthatók Szilágyi Domokos és Palocsay versei radarernyőkhöz: előbbi a túl magas frekvenciájú dolgok világában mozog, utóbbi a túlon túl mélyen létezőkében. Lászlóffy versei a befogadó tudatát szélességében, a Szilágyi magasságában, a Palocsayé mélységében tágtják. Egyik az új világlátás költője, másik az új érzelmeké, harmadik az új bölcességé.

Ennyit tudtunk hamarjában elmondani az új világév első költőiről.

Szöcs Géza

Sajtótörténetünk jelentős fejezetéről

A sajtótörténeti kutatások terén még sok a „fehér folt”. Ezért minden újabb kísérletet úgy kell üdvözölnünk, mint újszülöttet, s minden egyes munka ugyanakkor a kutatások további folytatására biztat. Az 1974-es *Korunk Évkönyv* is hasonló tüzet próbált élesztetni történészek, irodalmárok, kritikusok szívében, mikor megannyi értékes publikáció megemlékezésével — jobbik esetben „megízeltetésével” — sajtótörténeti búvárkodásra csábított.

Ion Spălăteu, a történelemtudományok doktorát a század negyedik évtizedének haladó sajtója foglalkoztatja, és vizsgálatában a funkcionális, a hatékonyság, az aktív szerepjátszás érdekli, a mozgalom és a sajtó közötti cselekvő összefüggés kutatásának a tárgya. Sajtótörténeti kötete* ezt a törekvést teljesíti ki; a történelem egyik legsötétebb korszakának sajtóját bevilágító „fáklyalángokat” kutatja a pártvezette küzdelem leglényegesebb momentumaiban, azokat az erővonalakat tárja fel, amelyek a mozgósító, szervezni, cselekedni és harcolni serkentő eszmék érvényesülését elősegítették. „Történelmi távlatokból tekintve — írja zárószóiban — a szerző — ez a »fénylobbanás«, amely 1930—1940 nehéz éveiben lángolt fel a romániai forradalmi és demokratikus sajtóban, úgy jelenik meg előttünk, mint elevenen égő láng, melyet a legforróbb hazaszeretet éltet, és amely bevilágította az utat 1944 augusztusáig.”

Ebben a felfogásban a kor legmélyebb társadalmi problémáitól átitatott, a történelemlakításban részt vevő, fejlődő, nagykorúsodó sajtó története körvonalazódik. A század negyedik évtizede ugyanakkor nemcsak a megfeszített, áldozatos küzdelem, hanem a megpróbáltatások évtizede is. A törvényenkívüliség nehéz körülményei között tevékenykedő párt és a forradalmi szakszervezetek munkájában a legmesszebb menő rugalmasságnak kellett érvényesülnie, hogy az illegális és legális munka minden lehetőségét hasznosítani lehessen. A faszizmus eszmeáradatával szemben táplálni kellett a nép hitét a haladás eszméiben, a megtorlások, üldözések közepette is erősíteni a dolgozók harci egységét, a párt sorait. Ezekben az években hősközhöz méltó szerepet vállalt és töltött be a haladó sajtó. Hasábjain egyre több helyen, mind erősebben lángolt fel a párt mozgósító,

harcra buzdító szava, hozzájárulván a leghaladóbb társadalmi erő, a romániai proletariátus öntudatának formálásához. A szerző kutatásainak fő tárgya elsősorban a központi és vidéki illegális kommunista sajtó, de a radikális polgári sajtó sem kerüli el figyelmét. Az újságok mellett broszúrák, röpcédulák, rölapok tartalmára is történik utalás, és végül — a könyv értékét növelő kiadatlan forrásokból merítve — a korabeli memoárirodalom, a szóbeli vallomások, levelezések feldolgozásával egészül ki e gazdag kutatási anyag. Több száz újság-cím, név, rengeteg idézet szerepel a könyvben, de a lényeges az eszmei rendszerezés: ez összefoglaló tanulmányának gerince.

Az első fejezet a sajtó és a munkásmozgalom szerves kapcsolatának, a párt sajtópolitikájának történelmi áttekintése. Itt találkozzunk először azokkal a leglényegesebb publikációkkal is, melyek a kérdésfejtés során sokszor felbukkannak majd; az illegális *Scinteia* és a körülötte kibontakozó szervező-terjesztő mozgalom — a „pri-pre-pro”, azaz a proletár sajtó barátai (prietenii preseii proletare) —, a *Lupta de clasă*, majd a legkülönbözőbb rétegekhez szóló nyomtatványok, mint a *Lupta C.F.R.*, *Ogorul*, *Lupta universitară*, *Cazarma*, *Doftana Rosie*, *Stinga*, *Kolozsvári Friss Újság*, *Korunk*, *Flacăra* vagy a polgári *Adevărul* és *Dimineața*.

A második fejezet szuggesztíven érzékelteti a tiszta eszmei-politikai irányvonalért küzdő sajtó jelentőségét. A fasiszta eszmék behatolásának útjait változva tárja fel az ellenerőket, amelyek gátolták a tévtanok terjedését. A józan gondolkodás, az egészséges közvélemény feletti örködés sohasem volt időszerűbb, mint ebben a periódusban. Amikor a tömeges kivégzés, gyilkolás, uszítás volt napirenden, a sajtó propagandista szerepe vitathatatlan elsőszerepre tett szert. Az *Era nouă* címen megjelenő legális pártlap például arra szólítja fel olvasóit, hogy a dialektikus materializmus elvi alapján kell tárgyalni a kor ideológiai kérdéseit. Az eszmei fertőzésre csak következetes eszmei örködéssel lehetett válaszolni. Ezt a szükségzerűséget fogalmazza meg a *Korunk* is — mely betöltött szerepéhez méltó helyet foglal el e kötetben —, amikor arra figyelmeztet, hogy határozott állásfoglalás hiányában „az értelmiség összeomolhat”. Vitaszellem jelenik meg a lapokban, a pártos marxista állásfoglalás úgyszólván nélkülözhetetlen alapállás

* Ion Spălăteu: *Printre foarfecele cenzurii*, Editura politică, București, 1974.

minden szerzőnek és szerkesztőségnek: „Neves román, magyar és más nemzetiségű értelmiségiek mélyrehatóan magyarázták a dialektikus és történelmi materializmus alapelveit, mely a világ-alakítás eszközüül szolgált” — írja a szerző. Az *El a kezekkel az antifasiszta harcosokról* című tanulmány a cselekedetek színterén mutatja be az évtized forradalmi és demokratikus sajtóját, mely egyik mozgatórugója az antifasiszta mozgalomnak, s harci fegyvere a pártnak, minden haladó erőnek. Ugyanakkor „védőügyvédje” is a börtönbe hurcolt kommunistáknak, utcai tüntetések, tiltakozások szervezője, az egész nép demokratikus jogainak védelmezője.

A proletariátus harci egységének létrehozásában játszott szerepről szól az ötödik fejezet. Kommunisták, szocialisták, szociáldemokraták, nők, férfiak, fiatalok, idősök nemzetiségi különbség nélkül küzdenek az antifasiszta mozga-

lomban. Az egységbe vetett hit egyik táplálója a sajtó. Együttműködésre, közeledésre tanítja-szervezi tábort, az érdekegység mély társadalmi gyökereit mutatva meg. 1938—1940 között fokozódik a sztrájkmozgalom, s az 1939. május 1-i hatalmas tüntetés — melyet valamennyi haladó sajtótermék bőven ismertet — az egység eredményét jelzi. A könyv utolsó két fejezete a fasiszmus elleni küzdelemnek a háború ellen vívott harccal való összekapcsolódását, a proletariátus harci egységének elmélyülését mutatja be. Fölhangzik a „minden talpalatnyi föld megvédésére” mozgósító jelszó.

Ion Spălățelu könyve mélyre láttat, összefüggéseket tár fel, rendszerez, egyértelműen következtet, meggyőz. A történész alaposágával, de ugyanakkor az újságíró szakértelmével és szakmaszeretettel közeledik a témához. Ez teszi könyvét a nagyközönség számára is élvezhetővé.

Pongrácz Mária

Aurel Ciupe rajza

A Bolyaiak metaforája

„...végeredményben mi volt Bolyai Farkas? — teszi fel a kérdést az idősebbik Bolyai születésének kétszázadik évfordulóján Weszely Tibor, a Bolyaiak életművének kutatója. — Matematikus, technikus, író? A kérdésre adott helyes válasz talán ez lenne: korának egyik fausti műveltségű, enciklopédikus tudású polihisztora.“ Mint jó néhányszor az előző években (például Ady, Petőfi, Eminescu, Bartók ünnepén), az IGAZ SZÓ szerkesztői az évfordulás alkalmát látványos különszámmal (1975. 3.) tették eseménnyé a hazai magyar sajtóban, napjaink információzónében. Ezúttal is sikerült rangos szerzőgárdát felvonultatniuk — a matematikus szakiró mellett elsősorban persze írókat-költőket, irodalomtörténészeket, sőt színészeket; a Bolyai-kérdés régóta nem csupán a matematikusok ügye, de egész kultúránk lehetőségeinek és határainak kézzelfogható bizonyossága s egyben világszínvonalú jelképe. A szerkesztői beköszöntő „az irodalom, a szép szó tisztelgését“ igéri. „A két Bolyai emberi-erkölcsi nagysága, művelődéstörténeti jelentősége logarléc nélkül is érthető, megsejthető. Higgyünk, bizzunk hát a költészet pontosságában.“

Ez a szerkesztői program az *Igaz Szó* 1975. márciusi számában reálisnak bizonyul, a közismert Bolyai-szakértők (Benkó Samu, Abafáy Gusztáv, a már említett Weszely Tibor) mellett ugyanis valóban a költőké a vezérszólam e mutatók összeállításban. Mihai Beniuc a szerkesztő felkérésére levélben válaszolt, ismételten hitet téve a barátság szelleme mellett (idézet a levélből: „Bolyai Farkas és fia ezenkívül átéltek még egy nagy emberi drámát, azon igyekezvén, hogy hozzájáruljanak Erdélyben a románok és a magyarok kölcsönös megértéséhez“). Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Horváth Imre, Tóth István, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Farkas Árpád, Mandics György, Fábrián Sándor új verset küldött (néhány igazán szép is van közöttük), Szócs Kálmán hagyatékából egy Bolyai-szonettkoszorú került elő — szívesen olvastuk volna teljes egészében, nem csupán részleteket belőle, hiszen költészetünk nem büszkélkedhet oly sok szonettkoszorúval.

Annál jellemzőbb, hogy a romániai magyar líra immár kettővel is büszkélkedhet ezen a Bolyai-évfordulón. Talán az egész *Igaz Szó*-szám legérdekesebb, legeredetibb írása a Székely Jánosé (*Bolyai János metaforája*), amelyben a maga Bolyai-élményéről vall, arról, hogyan született a tervezett Bolyai-regény helyett a szonettkoszorú, s arról, hogyan „öregedett“, alakult hozzá az egykori regény-témához. De éppen ez a szép, őszinte esszé a legjobb cáfolata Székely János meddőségről, kimerültségről panaszkodó sorainak. Úgy tűnik, ismét adott az a gondolati-érzelmi háttér, amelynek újabbkori líránk egyik irodalomtörténeti emlékezetű darabját köszönhette. Igazolásként két részletet idézünk a *Bolyai János metaforájából*:

„Az alkotó élet lényege szerint konvenciótlan. Viszont az emberek békés együttélését megiscsak a konvenciók teszik lehetővé. Ez a fogalmi ellentmondás a gyakorlatban »alkotó« és »polgár« ádáz viszályában szokott testet öltetni, amelyben — mondanom sem kell — többnyire az alkotó marad alul. Ritkák és boldogok a Goethék, a Gaussok, a nagy családfinták, akik konvenciótlan életüket úgy szervezték meg, hogy közben bölcsen somolyogva (mondhatni külsődlegesen és forma szerint), eleget tettek a világ konvencióinak is. Bolyai Jánost a gondolkodás rendkívüli őszintesége és következetessége képtelenné tette erre a hajlékony fölényre, erre az elnéző mosolyra — erre a mély megvetésre. Soha semmi áron nem volt hajlandó megtagadni, még csak békülékenyen elhallgatni sem azt, amit igaznak tartott. Következésképp magányba, remeteségbe kellett vonulnia — pusztulnia kellett.“ (Beniucnak a Bolyai-témáról Brecht Galilei-drámája jut eszébe!)

Másik idézetünk jellemzően összecseng Kocsis István nagyszerű Bolyai-mo-nodrámájával (amelyről ebben a számban az úttörésre vállalkozó Gyöngyösi Gábor és Zsoldos Árpád, valamint Fábrián Ferenc és Ferenczi István mondja el élményeit). Figyeljük Székely János szövegét: „...János, ahogy én megismertem,

a tehetségnek és méltóságnak azon a fokán állt, ahol az ember már belátja a gőgös igazságot: *nem érdemes foglalkozni, csak a legnehezebbel*. Nem kutatta a részleteket, mert nem is ismerte őket. Tiszta igaz. De én azt mondom, ha ismerte volna, akkor sem vesződik sokat velük. Hanem csak a legnehezebbel. Azzal, ami évezredek során senkinek sem sikerült, amibe tucatnyi zseniális előd bicskája beletörött már, azzal, ami maximális mértékben teszi próbára (és hasznosítja) az észet. Mondjanak bármit a csúcs- és részletproblémák derék kutatói: én tudom, hogy van ilyen becsvágy. Ajándékba kapott géniusának tartozik ezzel az ember."

Végül a folyóirat Bolyai-számának még egy költői s egyben irodalomtörténeti vonatkozásáról: Balogh Edgár egy 1965-ös eseményt idéz fel, akkori publicisztika-szemináriumának hallgatói (köztük Farkas Árpád, Király László, Magyarai Lajos, Molnos Lajos) Bolyai Farkas szindarabját adták elő Kolozsvárt, s szerepüket versben is megfogalmazták a szemináriumon; a közben eltelt évtized a Bolyai-ösbe-mutató mellett az egykori diákszínjátékszók okán is irodalomtörténetivé növelte a diákszínpadi eseményt...

K. L.

A NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS DEMOKRATIZÁLÁSÁNAK KÖVETELMÉNYEI (Ej a socialistá, 1975. 3.)

Az utóbbi évtizedek során a világban végbement szerkezeti változások és az emberiséget foglalkoztató létfontosságú kérdések megoldása parancsoló módon a nemzetközi viszonyok gyökeres átalakulását követelik — állapítja meg tanulmányában Edwin Glaser és Victor Dulescu az *Era socialistá* hasábjain. A nagyhatalmi törekvések szülte s a szabadság eszméjével ellentétes erőpolitika ma már korszerűtlen, és mindenben ellentmond az emberiség alapvető érdekeinek. A múltnak ezt a gyászos örökségét fel kell számolni a népek biztonságának és békés fejlődésének érdekében.

Az új gazdasági és politikai rendszerek létrejötte az államközi viszonyok demokratizálását ösztönzi, biztosítja minden ország egyenlő beleszólási jogát a világközösség bármely kérdésének megtárgyalásakor. Csakis ilyen módon lehet olyan égető, létfontosságú kérdéseket megoldani, mint egy új háború veszélyének elhárítása, a fejlődésben visszamaradt államok megsegítése, a fegyverkezési hajszá leállítása stb. Mindezek csak közös erőfeszítések útján lesznek elérhetők.

Ma már mindenki elismeri, hogy az összes államok részvétele a nemzetközi életben rendkívül hatékonynak bizonyult. Merőben új államközi kapcsolatok alakultak ki, s ezek keretében biztosíthatóvá vált az egyenjogúság, a nemzeti függetlenség, az önállóság és a be nem avatkozás elvének kölcsönös tiszteletben tartása. Kiténik mindez az ENSZ Alapokmányából is. Az európai biztonsági és együttműködési konferencia szintén ezt a felfogást erősíti, hi-

szen az értekezleten teljes a jogegyenlőség, és egyformán szem előtt tartják minden részt vevő állam érdekeit.

Az államok közötti viszony új formája ma objektív követelmény, annál is inkább, mert a történelem azt igazolja, hogy az erőpolitika alkalmazása csak ideig-óráig hozhat bizonyos kérdésekben ún. „megoldást”, de sohasem tudta a népek szabadságtörekvéseit véglegesen elfojtani. Az erő alkalmazása mindig a nagyhatalmak céljait szolgálta, ellentétben volt a nemzetközi együttműködést hirdető elvekkel, valamint a béke- és szabadságszerető népek érdekeivel.

Az új típusú együttműködés egyik lényeges alapelve az államok jogegyenlősége. Ennek kölcsönös elismerése megteremti minden állam számára annak az előfeltételeit, hogy egyenlő félként vehessen részt minden közérdekű kérdés megvitatásában. Ugyanakkor igazolja minden állam illetékességét az együttműködés — új körülményeknek megfelelő — szabályai kidolgozásában. Ez a demokratizálási folyamat új elemekkel gazdagítja az említett elv tartalmát.

A tőkés társadalmi rendszer újabb válságát a gazdasági, társadalmi és politikai ellentmondások kieleződése jellemzi. A folyamat új problémákat támaszt, megoldásuk pedig egy új világrend kereteiben lehetséges.

Figyelemre méltó, hogy világszerte erősödik az összes államok egyenlő jogainak tiszteletben tartására s minden megkülönböztetés megszüntetésére irányuló törekvés. Ma már egyre több államférfi tekinti ezt a követelményt a világbéke kategorikus imperatívuszának, amint ez az ENSZ szövegéről többször is elhangzott. Egyébként az ENSZ legutóbbi közgyűlései több olyan határozatot fogadtak el, melyek mind az új

felfogást erősítik. Az 1974. áprilisi, rendkívüli közgyűlés megállapítja, hogy „a jelenlegi nemzetközi gazdasági rend összeütközésbe került a nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok fejlődésével“. A közgyűlés ugyancsak szorgalmazta a fejlődő országok részvételét az emberiséget érintő nagy kérdések vitájában.

A Román Kommunista Párt XI. kongresszusán elfogadott Program kiemeli, hogy adva vannak a nemzetközi élet demokratizálásának feltételei. A következő évtizedek nagy társadalmi és történelmi átalakulásokat hoznak: az erőviszonyok előreláthatólag a haladó erők javára alakulnak, amelyek mindinkább képessé válnak a világ arculatának megváltoztatására.

Érthető, hogy ez a folyamat nem lehet végbe konfliktusmentesen. Sőt, az ütköző érdekek bonyolultságából következik, hogy a visszahúzó erők mindent meg fognak próbálni a kibontakozás akadályozására vagy lassítására. Eppen ezért az ügy sikeres kimenetele megköveteli az összes haladó és demokratikus erők mozgósítását és összefogását.

Országunk nemzetközi szerepe és tevékenysége ezt a felfogást tükrözi és szolgálja. Az ENSZ-közgyűlés legutolsó ülészakán hazánk küldöttsége ismételt hangsúlyozta, hogy az egész emberi közösséget érintő kérdések megoldását csakis a részt vevő — s a teljes jogegyenlőség szellemében együttműködő — államok összefogásával lehet megközelíteni. Románia már 1957-ben javasolta bizonyos elvek elfogadását, amelyek éppen ebben az értelemben kívánták a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat szabályozni. Támogattuk és támogatjuk a fejlődő államok gyorsabb haladását segítő intézkedéseket. Az elmúlt években az előbb vázolt elvek szellemében 30 állammal kötöttünk barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt. Ennek eredményeként hazánk nemzetközi tekintélye állandóan növekedik és erősödik.

ÖTVENÉVES A NOVIJ MIR (Novij mir, 1975. 1.)

Az 1925-ben alapított *Novij mir* egyike a legkiemelkedőbb szovjet irodalmi-művészeti és társadalmi-politikai folyóiratoknak. A kommunista párt olyan vezető képviselői szerepeltek benne, mint M. I. Kalinyin, A. V. Lunacsarszkij, I. I. Szkvorcov-Sztyepanov, V. D. Boncs-Brujevics; a lap hasábjain jelentek meg először az addig csak kéziratban létező lenini munkák a proletariátus diktatúrájáról. Itt közzölték műveiket a szocialista realizmus megalapozói:

Gorkij és Majakovszkij, Solohov, Fejgin, Tvardovszkij — aki hosszú ideig a *Novij mir* főszerkesztője is volt —, és sokan mások. Itt jelentek meg a mai szovjet irodalom legrangosabb alkotásai; a lap állandóan helyet biztosít a fiatal írónemzedéknek, keresi az újat. Hagyományörzően elmélyíti az irodalom és a szovjet nép élete közti kapcsolatot, a kommunista építés időszerű problémáival foglalkozva emeli irodalmi termékeinek színvonalát, alakítva ugyanakkor az irodalmi közízlést is.

Az érdekesen megszerkesztett jubileumi szám végigkíséri a lapban ötven évvel ezelőtt felvetett kérdések eszmei és időbeli fejlődését. Az 1925-ös januári, első szám majdnem minden cikkének „megfelelőjével“ találkozunk az olvasó.

A politikai események során a tudományban felvetődött kérdéseket vizsgálva G. Golikov elemzi a Lenin-íráások kiadásának útját az eltelt ötven évben.

A *Novij mir* első számában a cárizmust leleplező írás jelent meg Lunacsarszkij tollából az akkor 100. évfordulójához érkezett dekabrista felkelés kegyetlen megtorlásáról. Erről a témáról értekeznek, az azóta feltárt dokumentumok alapján, G. Nyeveljev a mozgalom immár 150. évfordulóján, *A cárizmus a történelem ítélőszéke előtt* című tanulmányában.

A *tudomány világában* rovat keretében G. Fjodorov, kapcsolódva N. A. Morozovnak az 1925. 1. számban megjelent történettudományi cikkéhez, az ebben a tudományágban elért mai eredményeket, a történetkutatás újabb módszereit ismerteti.

Érdekes válogatást közöl a jubileumi szám a *Novij mir* ötven éve során publikált szovjet — orosz és nem orosz — költészet anyagából; Majakovszkij, Jerszenyin, Martinov, Marsak, Ahmatova, Mihalkov, Abasidze, Szimonov, Jevtusenko, Voznyeszenszkij és mások versei a jubileumi szám több mint egyharmadát — száztíz oldalt — foglalnak el. A próza-rovat egyik szerzője a lap első számában Vlagyimir Ligyin volt *Halászok* című elbeszéléssel; ez a szám az azóta is közzé író két újabb karcolatát mutatja be.

A jubileumi szám olyan irodalomtörténeti és -kritikai kérdéseket is tárgyal, amelyek az első, 1925-ös lapszámban is felvetődtek. Izgalmas feladat megvizsgálni az egyes írókról, kritikuskokról szóló véleményeket, összevetve a maiakkal. V. Zsdanov — M. I. Szemevszkij akkori közléséhez kapcsolódva — Nyekraszovról mint publicistáról és lapalapítóról vázol képet. T. Motiljova *Anatole France, a huszadik század klasszikusa* című reflexiójában Lunacsarszkij ötven évvel ezelőtt megjelent kritikáját veszi

alapul, mely a marxista filozófus megnyilatkozása volt elsősorban, s benne Lunacsarszkij a társadalom bonyolult problémáit boncolgatta; Motiljova írásában több hely jut az Anatole France-i alkotóművészet elemzésének. N. A. Trifonov Lunacsarszkijt irodalomkritikusként bemutató könyvéről I. Kolno tesz érdemleges megállapításokat. V. Kovszkij Valerij Brjusov három, ötven éve közölt verséből kiindulva a szimbolista költő írói nyilatkozatait, a korabeli íróközösség dokumentumait felhasználva mutatja be a század eleji írórszot. O. Reznik Szergej Bászov-Verhojancevnek, az első forradalmi évek tevékeny írójának, a népmesei ihletésű szatíra egyik megalapítójának emlékéit idézi, szintén a *Novij mir* első számában megjelent műve alapján.

A jubileumi szám egyik legérdekesebb, számunkra eddig nehezen hozzáférhető anyaga az 1925–1974 között megjelent legfontosabb novellák, versek, riportok, cikkek címét közlő, húsz oldalnyi jegyzék, mely az eltelt fél évszázad sajátos krónikáját tartalmazza.

EGY KÖNYVSOROZATRÓL (Művelődés, 1975. 3.)

Hogyan ágaznak szét az immár fogalomná vált TÉKA vonalai és vonulatai? Erre a kérdésre válaszol Mikó Imre, a Kriterion Könyvkiadó TEKA sorozatának egyik szerkesztője. A ma már több mint ötven kötetet számláló, népszerűvé vált könyvsorozatban naplók, emlékiratok, levelezések, útleírások, aforizmák, klasszikusok és bestsellerek jelentek meg, igyekezve a „könynyebb fajsúlyú művekről rászoktatni az olvasót a súlyosabb tartalmú művek olvasására“.

A *gyakorlat filozófiája* (Gramsci), a kétkötetes Lukács György-válogatás, Fábry Zoltán antifasiszta publicisztikája, Sinkó Ervin tanulmánykötete az ideológiai-filozófiai vonal erősségét jelzi.

Az utópisztikus világirodalom legjelentősebb művei (*Az európai társadalom újjárendezéséről*, *Napváros*, *Az örök béke*, *Utópia*) kerültek az olvasó asztalára. Ezt a témakört gazdagítja Abbé de Saint-Pierre és Bacon — megjelenés előtt álló — egy-egy könyve. Joggal mondhatjuk hézagpótlónak Rousseau, Hegel, Grotius újraközlését, a Curie-család, Darwin, Freud bemutatását.

A hazai történelem és valóság jelenléte a sorozatban egyszerre olvasói és kultúrpolitikai igény. A zöldkötéses könyvek között Bethlen Miklós, Hermányi Dienes József, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Deák Farkas

műveit találjuk. Ide sorolhatjuk Arany és Petőfi levelezésének, az Arany János és Rozvány Erzsébet kapcsolatát bemutató dokumentumoknak, Bartók levelezésének, Kodály zenei publicisztikájának közzétételét. Ehhez a vonulathoz tartozik a közös román—magyar múlt bemutatása is. (Iosif Vulcan népdalfordításai, Ion Codru Drăgăsanu naplója, Mihail Kogălniceanu beszédei.)

A „könnyű múzsa“ kedvelőiről sem feledkeznek meg a TÉKA. Az antik anekdoták után középkori anekdoták várnak nyomdafestékre; az eddigi aforizmagyűjtemények — a szerelemről, a könyvről — után a művészetről szóló aforizmak is megjelentek. „A TÉKA-sorozat olvasókat szervez és nevel“ — mondja a cikkíró, s egyet kell értenünk vele, hiszen bizonyítja is ezt az eddig megjelent több mint félszáz kötet.

ANKÉTOK A NŐKÉRDÉSÉRŐL (L'Express, 1975. 1234.)

„Valami megváltozott“ — állapítja meg Michèle Cotta és Danièle Heymann annak a franciaországi felmérésnek a konklúziójaként, amelyet *A nők nemzetközi éve* alkalmából végeztek. A változás látványosabb adatait még mindig nem a statisztika szolgáltatja, hanem néhány, a kuriózumnál már többet jelentő tény: például a francia kormány négy női tagja, nem feledkezve meg arról a kerekben hatvan francia nőről sem, akik hazájukban elsőként gyakorolnak „nem női“ hivatást. Akad közöttük Boeignet vezető, tizenkilenc éves másodpilóta, vulkanológus, karmester, helyettes megyefőnök, rendőrfelügyelő, nagy műtétet végző sebészfőorvos... Hozzájuk hasonló „alibi-nő“-ként említik meg a cikkírók a negyvenkilenc éves angol Margaret Thatchert, aki különösképpen éppen a... Konzervatív Párt újonnan megválasztott elnöke, a lengyel Alina Skibniewskát, a lengyel parlament alelnökét, az amerikai Aileen Duerkot, a világ első női tengerenagyát, egy bonni nagymamát, Anne-marie Rengert, aki a Bundestag elnöke; s mintegy annak példázására, hogy a nők napjainkban nem csupán a közéletben hódítanak meg eddig elérhetetlen pozíciókat, szerepel egy huszonöt éves sevillai lány, Angela Hernandez, valamint az olasz Maria Emilia neve: az előbbi az első női torreador a világon, az utóbbi az első olyan nő, aki mozdonyt vezet.

Ahhoz képest, hogy az Interopinion közölte számadatok olyan országokból származnak, amelyekben a nőknek az aktív lakosság egészéhez viszonyított

aránya 27,8 százaléktól 51 százaléig terjed — az úttörő kivételek egyelőre inkább hivatkozási alapul szolgálhatnak, mint megoldásnak a nők döntő többsége számára. A *L'Express* márciusban végzett felmérése szerint a francia nők 75 százaléka úgy véli, hogy élete „kellemesebb, mint fél évszázaddal ezelőtt lett volna”. A javulás kritériumait a megkérdezettek 29 százaléka „a megnövekedett szabadság-, függetlenség”-ben látja, 40 százaléka „fokozott kényelem”-ben, amelyen feltehetőleg a háztartási munkák gépesítéséből származó, az élelmiszeripar szolgáltatotta kész- és félkész-ételek nyújtotta könnyítéseket értik. A nők tényleges egyenjogúságának még mindig legfőbb akadálya azon a ponton található, ahol két funkció — az anyai hivatás betöltése és a szakmai érvényesülés — ütközik. Ennek áthidalására a világ legtöbb országában két modelt dolgoztak ki, amelyek nagyjából megfelelnek a gyermeknevelés két-féle koncepciójának. Az egyik megoldás hívei a bölcsődék, napközi otthonok, óvodák számának szaporításával akarják tehermentesíteni a dolgozó anyákat szakmai előmenetelük, kiteljesedésük ama szakaszában — 25 és 35 éves koruk között —, amely egybeesik a szülés, illetve a nagyfokú családi leköötöttség éveivel. A másik felfogás hívei szerint — tekintettel arra, hogy a kisgyermekek közösségi-intézményes, a legkorosabb egészségügyi és pedagógiai követelményeknek megfelelő biztosítása hallatlanul költséges — célszerűbb volna addig is olyan anyagi juttatásokkal támogatni a kisgyermekes családokat, hogy az anya átmeneti kiesése a termelőmunkából ne jelentsen egyben életszínvonal-esökkenést is. Ez az elképzelés viszont a felnőttképzés feladatkörének jelentékeny méretű és megfelelően profilozott kibővítését vonná maga után: a 35—45 év közötti családanyák szakképzését, illetve már megszerzett iskolázottságuk, szakismereteik korszerűsítését elsődrendű társadalmi érdekként állítaná egész sor intézkedés homlokterébe, az állami költségvetéstől az oktatásig és munkaerőtervezésig.

Úgy tűnik azonban — írja Elisabeth Schemmla —, mintha volna harmadik út is: „A férfiaknak nagyobb felelősséget, több feladatot kellene vállalniuk a gyermeknevelésben, a házimunkában”-követelményt ezáltal nem a női egyenjogúság valamely neves élharcosa fogalmazta meg, hanem egy tizennégy éves iskoláslány. Egyike annak a harminchat, 14—16 év közötti líceumi tanulónak, akiket a folyóirat munkatársának sikerült vallomásra bírnia pályaválasztási terveiről, családészményéről, a két nem egyenlő — vagy egyenlőtlen

— esélyeiről az életben. Az anketét színhelye Orsay, Párizs egyik nagy elővárosa, a kikérdezett tizenéves lányok pedig kisiparosok, tisztviselők, szakmunkások, mérnökök, tanítók, orvosok gyermekei.

Eltérő környezeti tapasztalataik ellenére megegyeznek abban, hogy számukra a nemek egyenlősége — se nem vita tárgya, s nem harci jelszó. A harminchatból egyetlenegy sem akar otthon maradni, „csak” anyja és feleség lenni, de mind a harminchat anyja akar lenni! A nőket alkalmasnak tartják bármely hivatás gyakorlására, annál is inkább, minthogy a testi erőfeszítést egyre inkább kiszorítja a különböző munkafolyamatok gépesítése. A lányoknak — szerintük — bátran neki kell vágniuk a legmagasabb szakképzettséget igénylő foglalkozásoknak, s elfogadhatatlannak tartják, hogy ugyanazért a munkáért a férfi magasabb fizetést kapjon, mint az azonos felkészültségű nő. Éppen ezért a családon belüli munkamegosztást, a terhek, a felelősség és a tekintély, a fontosság tudat eddigi hierarchiáját a legalaposabb felülvizsgálásra ítélik. Jövendő gyermekeikkel a saját szüleiktől eltérő módon akarják kapcsolataikat kialakítani: „Meg akarom őrizni szellemi fiatalságomat — mondja egyikük —, hogy szót értek a gyermekeimmel az élet minden problémájában.” Lázadnak a sokat emlegetett női önfeláldozás ellen, az ellen, hogy a nőnek személyisége feláldozásával, a pihenéshez, szórakozáshoz, művelődéshez, utazáshoz való emberi joga árán kelljen az életben helytállnia. Saját jövendő sorsukat nem a lemondás, az alárendeltség viszonylatában képzelik el sem társadalmi, sem családi, sem szakmai vonatkozásban.

Az anketót összefoglaló szerző azonban meggondolkoztatónak tartja, hogy a megkérdezett harminchat lány közül mindössze tíz helyezi a nőkérdést politikai összefüggésbe.

BÁLINT ENDRE: FOTÓMONTÁZS, FESTÉSZET, MŰVÉSZET... (Fotóművészet, 1975. 1.)

Festői pályájának alakulásáról vall, tizenkét fotómontázsának folyóiratbeli reprodukálása alkalmából, a modern magyar képzőművészet egyik legérdekesebb alkotója, az egykori Európai Iskola művészcsoport tagja, a hatvanegy éves Bálint Endre. „Szeszélyes” alkotói jegyzetei nem csupán saját pályájának mozzanataira, fordulataira vetnek fényt (kapcsolódása Vajda Lajoshoz, a saját művészi formanyelv megtalálásának konfliktusos útja, a fotó első feltűnése képzőművészeti alkotásain, majd önál-

lósodása festményeivel egyenértékűnek tekintett fotomontázként stb.); a vitatott műfaj szerepét, jelentését boncolgatva, szükségszerűen jut el általánosabb esztétikai kérdésekig, amelyek az egész modern művészetet, általában a művészetet, ennek fogalmát érintik.

„Más a művészet — különösen az az *igazi* —, ha kérdőre vonjuk a Willendorfi Vénusz alkotóját, hogy mire tartja az egyiptomi sapkás parasztfaj alkotóját, vagy ha Donatellót megkérdezi valaki, hogy mit is gondol tulajdonképpen Kemény Zoltán plasztikáiról? Tudjuk, hogy Michelangelo mire tartotta Leonardo da Vincit, de elképzelhetjük, hogy Leonardo mit mondott volna Henry Moore szobrairól?” — A kérdéseket folytatni lehetne, a példákon túli lényeg viszont az, hogy „minden időben más és más kritériumok voltak érvényesek, de különösen nehéz egy olyan eklektikus időszakban, mint a mai, pontos meghatározását adni a művészet mibenlétének.” Bálint Endre mégis megpróbálkozik vele, felismerve azt, hogy a mai körülmények közt (film, televízió, új anyagok, új kutatási területek stb.) revízió alá kell vennünk eddigi tudásunkat és beidegződéseinket, „mert ha ezt elmulasztjuk, akkor még mindig a tegnapi elkésett lovagjaiként poroszkálunk a szellem útjain, és valami múlt századi naturalizmust fogunk csak »igazi művészet« gyanánt elfogadni, vagy pedig az akadémizmusok szakbarbárjaiként védelmezni valamit, aminek már régóta más a »funkciója«, mint amit az örök Horger Antalok feltételeznek“.

„Mégis mi ma a művészet?” — kérdezi Bálint Endre, s a művelődéstörténet bizonyos tényeire támaszkodva, változásában, dinamikájában próbálja megragadni a művészet fogalmát. „A kollektív korszakok elmúltával »csak« nagy személyiségek prizmái törték meg és bontották színre azokat a fényeket, amelyek valami ősi világosságból szakadtak ki, és irányuk az ember felé mutatott. Amíg a közösségek eleven és aktívan befogadó készsége engedte, ez a világosság Formát öltött a kultikus azonoságokban; akár a tánc, akár a díszítés, akár a tárgyak alakítása, mind valaminek a szolgálatában vált élővé és folytathatóvá, mindaddig, amíg *idegen* hatások, mint valami *fény-szennyező* dës, fel nem bontották a régi konstrukciót. Csak hogy akkor a művészetet nem nevezték el művészetnek, mint ahogy még a mi századunk elején a parasztemberek a tejesköcsögüket nem úgy adták oda a szomszédnak, »hogy azután, kend, ha már nem kell, hozza vissza azt a népművészetet.« De Van Gogh

az ő felismeréseit és átéléseit már nem taníthatta; és mire támaszkodhat az újkori művészetbölcsele, „aki a kor nagy művészeit kívánja felsorakoztatni? Picassótól Klee-ig, Matisse-től Malevicsig, Pollocktól Kemény Zoltánig? Hiszen csupa egymástól élesen megkülönböztethető egyéniség, akiknek mindegyike *másra* bukkant rá, és ennek a *másnak* volt a legnagyobb szerepe és jelentősége... És ha ez így van, mint ahogy ez kétségtelen, akkor a művészet ma a szellemi különbözőség kritériuma nélkül megmagyarázhatatlan — ugyanakkor pedig a ma művészete nem más, mint: *emlékezés az ősközösség világosságára*. Minél többet képes valaki prizmájába összegyűjteni és azon átsugároztatni, annál valószínűbb, hogy hozzásegíti önmagát az emberekhez és az embereket felismeréséhez. Az új forma tehát kényszerhelyzet: a személyiség keresi múltját, jelenét és jövőjét, hogy megtalálja helyét, szerepét az *idő* folytonosságában, és az *önismeret* totalitása teszi »igazzá« művészetét.“

Ezekből a társadalom- és művészet-történeti premisszákból vezet le Bálint Endre a maga sajátos művészet-fogalmát: „Minden olyan formát, ami a kifejezés koncentrátságának köszönheti létét, továbbá megkeresi a terra incognita felfedezéséhez szükséges — és az időben állandóan változó — eszközöket, nevezzük művészetnek, természetesen tudomásul véve, hogy az »ismeretlen föld« és az odaségítő »eszköz« nincsenek egymás nélkül, sőt némi bátorsággal azt mondanám, hogy azonosak egymással. (Forma és Tartalom szétválaszthatatlansága.)“ Ezeket a kritériumokat alkalmazva, vállalja a fotomontázt az alkotó tevékenység eszközeként, „melyen belül éppen úgy érvényesülnek a különböző személyiségekre jellemző stílusjegyek, mint ahogy a fametszetet, rézkarcot vagy bármilyen képzőművészeti műfajt kultiváló közötti szellemi különbözőségeket leolvashatók.“ A fotomontázs-reprodukciók s általában a modern művészet sokszor meghökkentő új alkotásai Bálint Endre esztétikai eszmefuttatásának korántsem csupán „szeszélyes“, szubjektív jellegét húzzák alá.

IFJÚSÁG, DIVAT, STÍLUS (Universitas, 1975. 1.)

Van-e valami köze a szociológusnak a kérészeletű divatokhoz, a divatciklusok napi menetrendjéhez? René König szerint: nincs. A kölni (NSZK) szociológiai kutatóintézet igazgatója, aki család-, ifjúság- és divatszociológia mellett újabban nyelvészociológiát is művel, az ifjúság és divat viszonyában bekö-

vetkezett alapvető strukturális változásokra hívja fel a figyelmet.

Mi az ifjúság szerepe a divat egészében? Századunkig (talán a romantika korszakát kivéve) az ifjúság nem szült bele a divat alakulásába. A fiatalok elmentmondás nélkül átvették szüleiktől azokat az előítéleteket, amelyeket az ipari társadalom „jól fejlett” puritanizmusa táplált a külső megjelenés mindenfajta túlhangsúlyozásával szemben. Sok helyen ez a képlet máig sem módosult lényegesen. A húszas években, közvetlenül az első világháború után bizonyos mértékig változott ugyan a felnőttdivat, de ezekben a változásokban az ifjúság még nem játszott döntő szerepet. Különös szituációnak vagyunk szemtanúi: ugyanaz a korosztály, amely a világháború előestéjén még ősi ízlésűnek számított, a háború után — a régi fotók tanúsága szerint — egyik napról a másikra átvedlett. Ez az általános megfiatalodás azonban nem kapcsolódik ifjúsági mozgalmakhoz.

Ami ma gyökeresen új elem, az az ifjúsági divat mindent elsöprő ereje. A felnőttdivat elveszti monopóliumát. Az ifjúság a történelem folyamán először lép fel mint divatalkotó tényező, de nem elégszik meg ezzel, s mindjárt a kezdeményezést is átveszi. Nemcsak új divaterkölcset „diktál”, hanem új értékrendszereket, ideológiákat is teremt. Ezt a kezdeményező szerepet René Köning „az ifjúság forradalmának” nevezi, és a modern ipari társadalomban végbement strukturális változásokra vezetői vissza. Lényegében mindez a tudományos-műszaki forradalom problémaköréhez kapcsolódik.

Az ifjúság társadalmi súlyának növekedése az ifjúkor meghosszabbodásával is összefügg. Régen az emberek 14 éves koruktól munkába álltak. Ez azt jelentette, hogy a gyermek minden átmenet nélkül átlépett a felnőttkorba. Ma nemcsak hogy van ilyen átmenet, de az iskoláztatás felső határainak kitolódása miatt ez az átmenet az élet hosszú periódusává nyúlt. Bizonyos életszférákban az ember 30 éves koráig, néha azon túl sem válik felnőtté, az anyagi függőség periódusát a munkábalépés első éveinek ideiglenessége hosszabbítja meg.

Mindeddig az ifjúság mint réteg nem rendelkezett sajátos öntudattal. Az ifjúság épp az oktatás révén tudatosítja helyzetének egyedi voltát. Minél inkább nő az oktatási rendszer szerepe a társadalomban, az ifjúság annál meghatározóbb strukturális tényezővé válik.

Az ifjúság számszerűleg is meglehetősen nagy hányadát képviseli az össznépeességnek (17 ifjúsági évszámot szemben kb. 30 anyagilag-szakmailag önálló,

felnőtt évszámmal). Ha most elgondoljuk, mennyi lehetőség, képesség, energia rejlik ebben a 13 és 30 év közötti korosztályban, érthetővé válik, miért kell megnövekednie az ifjúság társadalmi súlyának, az ifjúság kreativitása miatt kell hogy kilépjen a csak ifjúsági keretből.

Az ifjúság divatalkotó készségében is ezt a kreativitást érzük tetten. A kreatív láz minden rendelkezésre álló elemet addig forgat, addig játszik vele, amíg az új arcát nem mutatja neki. Persze előfordul, hogy hiába forgatja, nem lesz belőle semmi. De ez más kérdés.

Ahhoz, hogy megítélhessük, miből lesz valami, és egyáltalán merre tart a divat, ismernünk kell a divatalkotás mechanizmusát. Fel kell ismernünk, hogy ami a szemünk előtt zajlik, az nem egyszerűen az ifjúsági divat önreprodukciós mozgása, hanem „az ifjúság forradalma” a divatban. Ez pedig két különböző dolog.

Az ifjúság aktív föllépése óta nemcsak az új divatformák számának lineáris növekedése figyelhető meg, hanem egyfajta minőségi változás is. Ezért annyira határozatlanság, ezért váltják a különböző divatjelenségek mind gyorsabban egymást. A „divat-kalandorság” az új kikísérletezésének átmeneti periódusaira jellemző.

Az ifjúság forradalma a divatban már a század elejétől „bebocsáttatásra vár”, s e hosszú készülődés alatt a modern társadalom egyik alapproblémájává nőtte ki magát. Nem új dolog, hogy egyes divatelemek politikai jelentést vehetnek föl. Ilyen politikai jelentése volt valamikor a zakóviselésnek, vagy még régebben, a francia forradalom idején a nadrágviselésnek (sans-culotte). A hagyományos férfidivat gyökerei a kapitalizmus kezdeti szakaszának ízlésvilágáig nyúlnak vissza. Az új feltételek új férfidivatot hozhatnak létre, amely fokozatosan kiszoríthatja a régit. Persze, nem minden divatváltozás hordoz politikai tartalmakat. De elég a régi divat „fellazítását” megkezdeni, hogy a kreativitás utat törjön magának, s a divat — önmagát gerjesztve — újabb és újabb formákat öltön. Attól a pillanattól kezdve, hogy levetettük a régi „egyenruhát”, gyakorlatilag minden lehetséges. Az sincs kizárva, hogy az ízlés új kánonjait fogjuk kikísérletezni. Addig azonban minden variációból lehet valami. A kíséreltetés az aktív intelligencián kívül némi szerencsén is alapul.

A mai ifjúság öltözködése tehát mindenképpen új stílusba torkollik. Ennek az új öltözködési stílusnak az alapja: egyfajta divatellenes magatartás. Persze, a hippik divatellenességének is megvan a maga előzménye: a beatnikes divatellenességében, akik már közvetlenül a

második világháború után szembefordultak a bevett kánonokkal. A divatellenesség abból él, hogy nemet mond a divatnak. Ha a San Franciscó-i üzletember éppen elegáns, a beatnik feltétlenül hanyag; ha a San Franciscó-i üzletember fehér ingben feszít, a hippi színeset választ; ha az üzletember színesben jár, a hippi tarka mintásban. A hippi betartja az oppozíció szabályait. Ha az üzletember végül a tarka mintás inget is elkívánja tőle, a hippinek nincs más választása, mint ing nélkül, csupasz bőrre húzott pulóverben járni. A divatellenesség ellendivat. Úgy lázad a divat ellen, hogy a divathoz tartja magát. Aki így tiltakozik a polgári társadalom ellen, az nem lehet független attól, ami ellen tiltakozik, hanem éppen hogy kiszolgáltatottja annak. Nem kell neki egyenruha, tehát ellenuniformist választ. Ez azonban csak az első lépés, minden kezdeményezés kiindulópontja, generáló mechanizmusa. A divátölet azonban lassanként megfeledkezik arról, amit tagadott, s önnön törvényeit kezdi követni, mindinkább saját lehetőségeit bontja ki.

A kispolgárok drága presztízskézszeireivel az ifjúság a kirívóan értéktelent állítja szembe. Aranylánc, gyöngysor helyett értéktelen tollat, falevelet, magvat, gyümölcsöt fűz fel zsinórra s akaszt a nyakába. A közönséges drótból hajlított egzotikus mintáknak mint ékszereknek már semmi közük a pénzhez, annál több a fantáziához. Itt már nem a szembeforduláson van a hangsúly, ez már önfelédtt játék az anyaggal.

Az igazi kreativitás ott kezdődik, ahol a pusztá lázadás véget ér. A divatban a személyiségnek olyan dimenziói is aktívvá válnak, amelyek egy új életérzéssel, a szexualitáshoz való újfajta viszonyulással függnek össze. Olyan új vonulat ez, amely a divatban is megteremtí saját nyelvét. Ha ezt a nyelvet a Roland Barthes-i értelmezésben gondoljuk el, az új anyagok, színek, textúrák megjelenését úgy foghatjuk fel, mint ennek a nyelvnek a differenciálódását, fejlődését. A politikai nyelv növekvő exkluzivitását a színek és textúrák közérthetősége ellensúlyozza.

A különböző hatáskombinációk megértése annál kevesebb erőfeszítést követel, minél fejlettebb a beszédkészségünk (performanciánk) ezen a nyelven. És itt lép be az új stílus meghatározó jegye, a divat nyelvén való beszélni tudás forradalmian új eleme.

A stílus itt olyan keretfogalom, amely meghatározott strukturális változásokon alapul, és homogenizálja a különböző divatelemeket. Ezen belül végtelen sok variáció lehetséges, de a keret, amelyben a divatfolyamatok lejátszódnak, alapvetően különbözik az eddigittől. A divat stílussá válik.

Megnő a színek jelentősége. A színek nemcsak térbeli egymásmellettségükben, hanem időbeli egymásutániségükben is jelentést vesznek fel, a szín-szekvenciák is a divatnyelv szintaxisába tartoznak. Mindez azonban újfajta beállítódást feltételez a színekkel szemben. Egy ilyen új ízlésmódelnek a kikísérletezése még előttünk áll.

Kabán József: Vihar után